

ՂԱՐԱՆԼՂԴԻ ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ներքին-Ղարանլըղ.—(62°58'15"—40°8'31").—Փռուած է լճափի հարթ տարածութեան վրայ և բաւական գեղեցիկ տեսք ունի, որովհետև ծածկուած է ծառերով: Բռնում է 20 դես. 1650 թ. ս. տարածութիւն, ունի մի քանի կանոնաւոր փողոցներ, որոնցից մինի կողքով հոսում է ջրաղացի մի առու: Կան մի քանի գեղեցիկ տներ, գեղեցիկ է, մանաւանդ, պետական դպրոցական շէնքը. վատ չէ և գիւղական դատարանը: Գիւղի եկեղեցին թէպէտ հին է, սակայն վերանորոգուած է և բաւական լաւ: Մի հին աւեր եկեղեցի էլ գիւղի հարաւային ծայրում կայ, որի հիւսիսային դրան մօտ կանգնացրած մի խաչքարի վրայ քանդակ է հետեւեալ արձանագրութիւնը.

՝Ի Արհի եպիսկոպոսութեան Տեառն Շմաւոնի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, ես Գրիգորոս կանգնեցի զխաչս ի փրկութիւն հոգւոյ եղբաււրն իմոյ Սամանգիւղին:

Այս գիւղը հնումը կոչուել է Ներքին Գննուտ: Այժմ բնակավայր է այս ոստիկանական շրջանի ոստիկանի: Բնակիչները գաղթել են Ալաշկերտի Մանկասար գիւղից: Ընդամենը՝ 215 տուն են, 895 ար. 859 իգ. ի միասին՝ 1754 հոգի: Պարապմունքը նոյնն է: Ունին 999 դ. 858 թ. ս. վարելահող և 1923 դ. 2017 թ. ս. արօտատեղի: Գիւղի լճափին ձկնորսութիւն անելու իրաւունքը գիւղացիներին է պատկանում: Պէտք է ասել, որ գիւղի տընտեսական դրութիւնը ուրիշ գիւղերի համեմատութեամբ՝ լաւ է: Կան մի քանի բաւական հարուստ խանութներ, նաւթի շտեմարան և շաքարի պահեստ: Կան նաև մի քանի հարուստներ, որոնց իւրաքանչիւրի կարողութիւնը կարող է հասնել 30—40,000 բուրլու:

Աղալ-Աղալու.—(62°59'30"—40°8'16").—Փռուած է մի ընդարձակ դաշտի վրայ՝ ծովից կէս կիլոմետր հեռու և բռնում է 13 դես. 1200 թ. ս. տարածութիւն: Գիւղում ուշադրութեան արժանի առանձին ոչինչ չկայ, միայն գիւղի հարաւային կողմում, մօտ երկու կիլոմետր հեռու կայ մի գիւղատեղի, որի աւեր եկեղեցին յայտնի է Զորի սուրբ Աստուածածին անունով, և որի մէջ ապաստանելով Մանուշակ անունով մի հայ աղջիկ՝ ազատուել է այս գիւղը ասպատակող լեզգիներից:

Գիւղացիները Ալաշկերտի դանադան գիւղերից են. ընդամենը 79 տուն, 416 ար. 403 իգ. ի միասին՝ 819 հոգի: Պարապմունքը նոյնն է: Ունին 715 դ. վարելահող և 350 դ. 2038 թ. ս. արօտատեղի: Գիւղի լճափին ձուկ որսալու իրաւունքը պատկանում է գիւղին:

Արդարեւ, հնումը՝ Խաչատուր.— (63° 1' 15" — 40° 7' 28").— Տեղադրուած է միմեանց ընդհարուող լեռների լանջերին և բռնուած է 21 դ. 1200 թ. ս. տարածութիւնս Իւր նեղ և ծուռն ու մուռ փողոցներով, գլխատներով, քակորի «ամրոցներով» միանգամայն նման լինելով այս գաւառի միւս գիւղերին, կարող ենք միայն ստել, որ Պօղոս Պետրոս կոչուած միակ հասարակեկեղեցու սեղանի աջ կողմում մի խաչքարի վրայ արձանագրուած է.

Ի ժամանակս Շմաւոն արհեպկոսի Սիւնեաց՝ ես ներսէս քհնյս կանգնեցի զխաչս հաւր իմոյ Ստեփաննոս քհնյի թվ. ԶԿԱ (=1512).

Նոյն եկեղեցու պատի մէջ դրուած է նաև մի ուրիշ գերեզմանաքար, որի վրայ քանդակուած է մի ձի, մօտը՝ մի մարդ, ձեռին՝ մի գաւ, մի քիչ վերև կլոր հացեր, Փոքր ինչ հետո՝ մի ուրիշ մարդ, մօտը մի մահակ և ոչխար խուզելու մի մկրատ։ Այս նկարի ներքեւում արձանագրուած է.

Այս է հանդիստ Տրուսին, որ է որդի Գալուստ քահանային։

Դիւղի արևմտեան կողմում բարձրացող լեռան գագաթին նկատելի են մի ամրոցի հետքեր, փոքր ինչ ներքև՝ մի աւեր վանք, որ այժմ յայտնի է ս. Հռիփսիմէի անուանով և ուխտատեղի է։ Այս տեղից ներքև, ձորակի մէջ կայ մի հին ձիթհանք, և սրտ հանդէպ, ժայռի կրծքին մի արձանագրութիւն.

Թվ. Զի (=1471). Յանուս Այ. ես Տիրոտս կանգնեցի զխաչս յիշատակ հոգւոյ իմոյ. Ճ. տարի ապրեցա զիւնաւոր. ով կարգէք յաղաւթս յիշեցէք։

Սրանից ներքև կան մի քանի գերեզմանաքարեր։

Փոքր ինչ էլ արևմտահիւսիս կայ մի աւեր եկեղեցի և շուրջը՝ գերեզմաններ, ուր մի խաչքարի վրայ կարդացուած է.

Թվ. ԶԼԶ (=1547). խաչս բարեխաւս է Դաւթին։

Իսկ գիւղի արևելեան կողմում, ճանապարհի կողքին կանգնած մի խաչքարի ճակատին գրուած է.

Ի թվին Հայոց ԶԺԹ (=1470). ես Շայնշայ որդի Զոցէ կանգնեցի զխաչս յիշատակ հոգոյ իմոյ ով կարգէք որդմի յիշեցէք։

Պատուանդանի վրայ.

Ես Շահնշահ և իմ որդի Աւաք զՈրբոյծն թողաք...

Աւելի ուշագրաւ է արևմտեան ձորում կանգնած «Զօրաւոր

խաչքը, որին ուխտ են գնում գլխաւորապէս ամուլ կանայք: Սա մի գեղեցիկ խաչքար է, որ վերջին ժամանակներս բանաստեղծ կարգադրութեամբ բերել կանգնեցրել են կռապաշտական ժամանակներից մնացած մի ժայռի զագաթին, որի մէջ փորուած է և երկու կողմից անցք բաց արած: Ամուլ կանայք երեխայ ունենալու տենչով ուխտ են դալիս այս ժայռին և երեք անգամ անցնում այդ ծակի միջով:

Ալիդըռլիի բնակիչները գաղթել են Ալաշկերտի Ուշ-Քիլիսս գիւղից. ընդամէնը 174 տուն են, 845 ար. 736 իգ. իմիասին՝ 1581 հոգի:

Պարապմունքը նոյնն է: Ունին 1575 դ. 2120 ք. ս. վարելահող և 560 դես. արօտատեղի:

Զօրախաչ՝ կամ Զօլախաչ, հնումը՝ Ակնախառ (62° 2' 25" — 40° 7' 35"). Տեղաւորուած է Ալիդըռլիից մի կիլոմետր դէպի արեւելահիւսիս, մի բարձրաւանդակի վրայ, և շատ գեղեցիկ տեսք ունի, որովհետեւ ծածկուած է ծառերով և առաջում բացուած է լիճ՝ իւր բոլոր հրապոյրով: Գիւղը փոքր է և բռնում է միայն 7 դ. 2100 ք. ս. տարածութիւն: Գիւղի այժմեան անունը՝ Զօլա—մեծ կամ Զօրա—գօրաւոր խաչ՝ յառաջացել է այն, յիշատի, մեծ խաչից, որ կանգնած է գրեթէ գիւղի կենտրոնում: Սա 5 մետր բարձրութեան և մէկ մետր լայնութեան միատարր մի սև խաչքար է, ուշադրաւ՝ ոչ թէ քանդակի նրբութեամբ, այլ միայն քարի մեծութեամբ: Սա հաւանականօրէն մինի գերեզմանի վրայ է կանգնեցրած: Վերան հչ մի արձանադրութիւն չէ եղել, այժմ միայն գիւղի քահանան այս խաչի յետևում շատ անգրագէտ ձևով արձանադրել է տուել մի քանի տարի առաջ պատահած թանգութեան մասին: Այս խաչքարի մօտ կան մի քանի ուրիշ խաչքարեր և տապանաքարեր: Վերջիններիցս մինի վրայ՝ որ մօտ է վերոյիշեալ մեծ խաչքարին՝ արձանադրուած է.

Այս է շիրիմ հանգստեան իմոյ Հասան Տաւադշինիս, թոռին Իւանոյ և որդւոյ Որդորին թերակատար ի Քո փոխեցայ, և Ած զիւր ողորմութեան լոյսն ի հանգիստս իմ ծագեաց. ով կարդէք, ողորմի յիշէք. թվ. 20Գ (=1304):

Այս մեծ խաչքարից զատ՝ կարելի է յիշատակել նաև մի հասարակ եկեղեցի, մի խարխուլ մատուռ և բաւականաչափ հին խաչքարեր և գերեզմանաքարեր՝ գիւղի զանազան մասերում ցրուած, որոնցից մի քանիսի վրայ կարդացուած է.

1) Յանուն Այ ես Դաւիթ երէցս կանգնեցի զխաչս հոգոյ իմ, ծնողաց իմ թմ. ԶՂԱ (=1342).

2) Ես Շմաւուն եպիսկոպոս իմով ձեռամբս կազմեցի զխաչս. թմ. Զ (=1451).

3) Ես Լիպարիտս կանգնեցի զխաչս հոգոյ փրկութեան Տիրատրին թմ. ԶԺԸ (=1468)

Բնակիչները Ալաշկերտի Նաչէն գաւառի Զիրոյի, Յամուր, Գալասար և Մանկասար գիւղերից են, ընդամենը 321 տուն. 1298 աբ. 1243 իդ. ի միասին՝ 2541 հոգի. Պարապուտ են երկրագործութեամբ, անասնապահութեամբ և ձկնորսութեամբ. Ունին 2228 դ. 650 ք. ս. վարելահող և 1280 դ. արօտատեղի:

Վերին-Ղարանլըղ.—(62°56'55"—40°6'5") Էնուսը կոչուած էր Վերին Կոնուտ. Զետեղուած է բլուրների զոգաւորութեան մէջ և բռնուած է 26 դես. տարածութիւն. Գիւղի արևմտեան կողմուած ձգուած է մի ձոր, որի միջով հոսում է համանուն գետը: Գիւղն այժմ տարածուած է գէպի այդ կողմը, որովհետև այս մասը հետադհետէ լայնանում է, և բնակութեան յարմարութիւններ ներկայացնում:

Այս ձորի հարաւային կողմում նկատելի են մի հին ամրոցի պարսպի հիմնապատեր, որին տեղացիները աւանդաբար Ալ. բերդ են անուանում: Սա այն ամրոցն է եղել, որի մասին Ասողիկ (Բ. Զ.) Թէոփիլոս կայսեր (829 թ.) մասին պատմելիս ասում է. «Սա ի խաղալն իւր յարեկիս կոյս ի սահմանս Հայոց առնու զԾուրերդն Հայոց, զԱսաղին և զՄիծկերտ և զԱլբերդ ի գաւառին Գեղամայ»:

Այս ամրոցի հարաւային կողմը կայ մի կիսաւեր մատուռ՝ ս. Մամաս անունով, որի մասին պատմուած է, թէ Ներսէս Մեծի հետ Կեսարիա դնացած Սիւնեաց իշխանները վերադարձին բերել են Մամաս ճգնաւորի մասունքը և այս մատրան տեղում հանդիստ տալով՝ Վայոց—ձորի Քարաղլուի գիւղի մօտ ամփոփել և վերան վանք կառուցել ¹⁾:

Ղարանլըղի բարձրում կայ մի հին, հասարակ եկեղեցի, որի գաւթում կանգնած են բաւականաչափ խաչարձաններ և մի քանի խոյածե տապանաքարեր: Սրանց վրայի տապանաքերից ուշագրաւ են.

Այս է հանգիստ Սուքիաս աղին առաջնորդ զիւղին. թ. ԶԸ (=1519).

Այս է հանգիստ Մովսէսին, որ է քաջ մշակ. թ. ԶԶԱ. (=1522).

¹⁾ Սմբատեան Գեղարքունիք. եր. 539.

Մի խոյանն գերեզմանաքարի վրայ.

Սբ խաչս բարեխաւս Զաքարին և կենակցին ԹՎ. ՌՃԻԳ. (=1674).

Գիւղի հարաւային կողմում ևս կայ մի աւեր եկեղեցի, որի հիւսիսային դրան մօտ կանգնեցրած խաչի վրայ կարդացւում է.

՝Ի Արհի եպիսկոպոսութեան Տեառն Շմաւոնի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, ևս Գրիգորոս կանգնեցի զխաչս ՝ի փրդկութիւն հոգւոյ եղբաւրն իմոյ Սամանգիւլին:

Գիւղի արեւելեան կողմում էլ կայ մի հին ձիթեհանք, որի հարաւային պատի մէջ գրուած խաչքարի վրայ գրուած է.

Կաման Աստուծոյ Ղուկաս և եղբայրն իմ Աւանէս որդի Ներսէսին շինեցաք սրանոցս՝ և վերի ճաղացն Ածսեւ քարի մօտ, յիշատակ որդւոյ մերոյ ԹՎին ՌՃ (=1651).

Վերին Ղարանլուղի բնակիչները ևս հայեր են, Ալաշկերտի Մանկասար, Բուպղրան, Զանգազուր գիւղերից և Ղաթ ու Արճէշ գաւառակներից 1830 թ. դաղթած. ընդամենը 269 տուն են, 963 ար. 951 իգ. միասին՝ 1914 հոգի: Պարապմունքը նոյնն է: Ունին 1241 գ. 1200 ք. ս. վարելահող, 1662 գ. 1200 ք. ս. արօտատեղի:

Վերին Ղարանլուղից մօտ 3 կիլոմետր դէպի արեւմուտք, զետակի ափին կայ մի հին գիւղատեղի, ուր այժմ ոչ թէ Վերին, այլ Ներքին Ղարանլուղիների անասունների գոմերն են գտնւում: Այստեղ կայ մի կիսաւեր մատուռ, ու մի խաչքարի վրայ արձանազրուած է.

† Թ. Ռիթ (=Վ620). Եւ ի Թագաւորութիւնն Լաշին և ի պատրոհութիւնն մեծի... և զարգանալն Շահնշահի և Աւագին և ի յիշխանութիւնն Վասակայ և որդոյ իւրոյ Բաբաքին. Ես Գաջան Լաւռեցի կանգնեցի զխաչս վասն հոգո իմո փրկութեան եւ ամուսնոյ իմոյ ով կարդայք յիշեցէք ի Բո Տր Ած ողորմի յիրում գայստեանն. ամէն. Եւ զԱբրեհամ կրանաւորս զկազմողս յիշեցէք ի Բս. Տր Ած ողորմի ամէն.

Այս արձանազրութիւնը կրող խաչքարի մօտ կանգնած են երեք խաչքար, որոնց վրայ ձգուած են ուրիշ երեք խաչքար և այսպիսով կազմել մի նեղ անցք, որ տանում է դէպի մատուռը:

Մատինա.—(62°54'50"—40°4'40"). — Այս գիւղը, հետեւալ իննը գիւղերի հետ գտնւում է Այրիջայի բարձրաւանդակի վրայ, ուր գարնանը Երևանի, Շարուր-Գարալագեաղի և Նոր-Բայա-

ղէտի գաւառներից տասնեակ հազարներով քուրդ և թուրք, մասամբ և հայ սարուղորներ բարձրանում են իրենց բազմաթիւ նախիրներով և հօտերով, ամբողջ ամառը անցկացնելու: Սքանչելի օդը, ալպեան հարուստ բուսականութիւնը, բազմաթիւ սառնորակ, և նոյն խոյ հանքային աղբիւրները թովիչ ազդեցութիւն են գործում: Սռում է կեանքը, սիրային արկածները, մանր և խոշոր գողութիւնները, անասունների և մանաւանդ արօտատեղիների սահմանների առիթով ծագած անվերջ աղմուկներն ու կռիւները ստիպում են կառավարութեան այստեղ այդ միջոցին յատուկ ոստիկան և պահակատուն պահելու:

Մատինա բաղկացած է երկու մասից՝ ստորին և վերին, միմեանցից հազիւ մի կիլոմետր հեռու: Տեղաւորուած են Արդըլլասարի գրեթէ լանջին, Ատիեաման-գետի ձախ ափին: Վերին Մատինան հիմնուել է մի տասնեակ տարի առաջ Ստորին Մատինայի բնակիչներից: Այս վերջին գիւղը բաւական հին է եղել, որովհետև այստեղ կան մի հայկական հկեղեցու հիմնապատեր, և մի քանի խաչքարեր: Երկուսի բնակիչներն էլ շիա թուրքեր են, Երևանի Ջրղի շրջանից, մօտ 60 տարի առաջ այստեղ գաղթած: Ընդամէնը 56 տուն են, 218 ար. 211 իգ. ի միասին 429 հոգի: Պարապում են զլիաւորապէս անասնապահութեամբ և երկրագործութեամբ:

Քասիկ-բաշ (62° 20' 20" — 40° 11' 40") .— Գտնւում է Մատինա գիւղից փոքր ինչ հարաւ, Ատիեաման գետի աջ ափին: Գիւղի անունը թուրքերէն է և նշանակում է կառապնատեղի, պատմւում է, թէ լեզգիների արշաւանքի ժամանակ այստեղ զըլլաստել են գերուածներին: Մի աւեր հկեղեցի և մի քանի խաչքար ցոյց են տալիս, որ այստեղ հնուժը ևս գիւղ է եղել: Այժմեան բնակիչները վերաբնակել են այստեղ 1900 թ. Վերին Ղաւրանլըզ գիւղից, երբ յունադաւանութիւն ընդունեցին. բոլորն էլ հայեր են, 13 տուն. 78 ար. 75 իգ. ի միասին 163 հոգի: Պարապում են անասնապահութեամբ և երկրագործութեամբ:

Քարվանսարա (62° 54' 40" — 40° 2' 24") .— Զետեղուած է Ատիեաման գետի աջ ափին, այս գաւառից գէպի Վայոց ձորը տանող ճանապարհի վրայ: Գիւղն այսպէս է կոչւում, որովհետև հնումը այստեղ եղել է մի կարաւանատուն, որը այժմ ձիթահանքի է փոխուած: Սրանից մօտ 110 կիլոմետր հեռու գտնւում է նոյն ճանապարհի հնչակաւոր Սելիմի կարաւանատունը: Բնակիչները շիա-թուրքեր են, մօտ 40 տարի առաջ Երևանի գաւառի Փոքր Գիլանլար գիւղից գաղթած: Ընդամէնը 33 տուն են:

173 ար. 168 իգ. ի միասին՝ 341 հոգի: Պարապում են անասնապահութեամբ և երկրագործութեամբ:

Եանըզ (62⁰ 54' 42"—40⁰ 20').—Փռուած է մի բլրի լանջին, առաջինց հոսում է մի վտակ և բացւում մի հիանալի տեսարան: Հնումը ևս գիւղատեղի է եղել, որովհետեւ կայ մի աւեր եկեղեցի և մի քանի խաչքար, առանց տապանագրերի: Գիւղի բարձրում նկատելի են մի քանի դամբան, որոնցից մինը բնակիչների տակով, բացուել էր և միջից երկաթէ ապարանջաններ գտնուել: Բնակիչները շիա թուրքեր են և նոյնպիսի քրդեր. թուրքերը գաղթել են մօտ 33 տարի առաջ երևանի գաւառի Սատարակ գիւղից, իսկ քրդերը մօտ 30 տարի առաջ նոյն գաւառի Սութուքիւան գիւղից: Ընդամենը 52 տուն են. 192 ար. 168 իգ. միասին՝ 360 հոգի: Պարապմունքը նոյնն է:

Պարթլըզ. (62⁰ 54' 40"—39⁰ 58' 50').—Մի փոքրիկ գիւղ է նեղ հովտի մէջ ընկած և ունի մի հիանալի, ստոնորակ աղբիւր: Գիւղի անունը յառաջացել է այն հանգամանքից, որ այստեղ մեծ քանակութեամբ գտնուում է խարձ—սրոցի քար, որը սակայն չի շահագործուում: Այստեղ ևս հին բնակչութեան հետքեր են նկատելի, և փոքր ինչ ներքեւ, մի քարաժայռի զլխին դեռ ևս մնում են մի հին պարսպի հիմնապատեր, երևի պահականոց կամ ապաստանարան է եղել: Գիւղի աները՝ Այրիջի գրեթէ բոլոր թրքաբնակ գիւղերի տների նման շատ ողորմելի են, բաղկացած մի տանից և գոմից. շատ քչերը ունին նաև գոմի օդա: Ամբողջ գիւղում կայ միայն մի հատ սենեակ՝ փոքրիկ պատուհաններով և մի բակով: Եւ այս մէկ հատիկ սենեակում ապաստանում է ամառուայ ընթացքում սարուորների վրայ վերահսկող ոստիկանը: Պարթլըզի բնակիչները շիա թուրքեր են 30 տարի առաջ Վայոց-ձորի Աղբեանդ գիւղից գաղթած: Ընդամենը 38 տուն են. 139 ար. 121 իգ. ի միասին՝ 260 հոգի: Պարապմունքը նոյնն է:

ԱՅ-տաշ. Տեղաւորուած է Այրիջայի ամենագեղեցիկ և հարթ բարձրաւանդակի վրայ, առջինց հոսում է Այրիջա գետը: Հնումը այստեղ, ինչպէս երևում է շինութիւնների հիմքերից, մի մեծ գիւղ, կամ գիւղաքաղաք է եղել, երևի եկեղեցահարկ ցուցակի մէջ յիշուած Արգիճի կամ Սիմէօն կաթողիկոսի յիշած Էրֆէճի գիւղը: Կայ մի բաւական մեծ եկեղեցու հիմնապատեր, աղիւսաշէն սենեակների շարքի հետքեր, տների փլուածքային կարկասներ և բաւականաչափ գերեզմաններ:

Բացի սրանցից արևելեան կողմը բարձրացող բլրի վրայ նկատելի է պարսպի հիմնապատեր, հետևապէս և՛ փոքրիկ ամբողջ կամ մարտկոց պիտի եղած լինի: Գիւղի շուրջը կան գերեզ-

մաններ, որոնցից շատերը, և ըստ երևոյթին, հենքը, փոքրիկ քարերի մինչև երկու մետր տրամագծով համակենտրոն երկու շրջան ունին:

Կան նաև օրօրոցածն գերեզմանաքարեր, արևելքից արևմուտք ուղղուած, ինչպէս նաև մի քարէ ձի, նոյնպէս արևելքից արևմուտք, որի պատճառով և այս տեղը կոչուած է Աթ-տաշ. ձի-քարէ: Այս քարէ-ձիու և օրօրոցածն գերեզմաններից մի քանիսի վրայ կան արաբական տառերով տապանազրեր, միայն սաստիկ մաշուած են: Հազիւ 3 կիլոմետր այստեղից հեռու, նոյն հարթութեան վրայ կայ մի երկաթա-ծծմրային սառն աղբիւր, որից օգտուած են սարւորները լողանալով կամ խմելով: Սրա մօտ գտնուած է մի պահակատուն:

Առաւելապէս այս հարթութեան վրայ ամառները հաւաքուած են 10—15 հազար սարւորներ Երևանի, Շարուր—Դաբալագետի և Հին Նախիջևանի գաւառի թուրքեր և քրդեր, ինչպէս և Երևանի գաւառի Դաւալու գիւղի հայեր:

Վերջին տասնամիակում զանազան կողմերից եկած 32 տուն քրդեր բնակութիւն են հաստատել Աթ-տաշի մօտ, աւերակ եկեղեցու շուրջը, գետի ափին, և խնդրել են կառավարութիւնից՝ իրենց բնակավայրը գիւղ համարել Աթ-տաշ անունով, սակայն դեռ ևս կառավարութիւնը չէ հաստատել. այս քրդերը բոլորն էլ հայերէն գիտեն, որովհետև մեծ մասամբ Նոր-Բայազէտի գաւառի զանազան գիւղերում նախորդութիւն անողներն են: Սրանց բնակավայրում նոր-բայազէտցիները հիմնել են հինգ խանութ, ամառուայ ընթացքում սարւորների հետ առևտուր անելու:

Աղսաղ-Թոյիւղ.—Մի հին գիւղատեղի է Այրիջա-գետի ձախ ափին, ուր կայ երկաթածծմրային սառն աղբիւր: Այս գիւղատեղումն էլ նկատելի է մի աւեր եկեղեցի:

Այս գիւղատեղուց փոքր ինչ արևելահարաւ գտնուած է մի ժայռ, որ կոչուած է Նաղարախանա: Առջևից հոսում է մի վտակ, որ նոյն անունն է կրում և թափում է Այրիջա-գետի մէջ: Այս ժայռի մէջ կայ մի մեծ, բնական քարայր, և ներքեւում մի հին, աւեր եկեղեցի, որ յայտնի է ս. Վարդան անունով:

Բիւլլիճա.—Մի հին գիւղատեղի է Իքիջիւար լեռան ստորոտում, ուր նկատելի են մի եկեղեցու, ջրաղացի և տների հետքեր: Այժմ Երևանի գաւառի Բիւլ-Թափա գիւղի Փրի-Իթի քրդերը եկել բնակութիւն են հաստատել այստեղ և խնդրել են պետութիւնից իրր գիւղ ճանաչել, սակայն դեռ ևս հաստատութիւն չէ ստացուած:

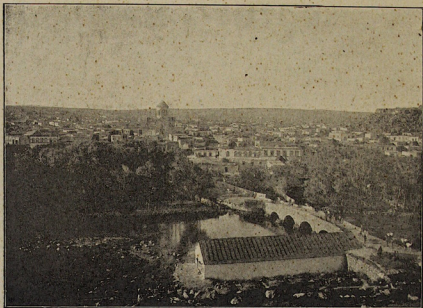
Ղըզըլ-Խարապա.—(62°48'35"—40°3'50").—Մի փոքրիկ գիւղ

է, 1 դ. 1200 թ. ս. տարածութեամբ, տեղաւորուած մի քարա-
ժայռի գագաթին, որի միջից բղխում են մի քանի սառնորակ
աղբիւրներ՝ և միանալով դարձնում 2—3 ջրաղաց: Այստեղից մի
նեղ ճանապարհ տանում է մինչև Երեան քաղաքը: Այստեղի հողը
չափազանց արգաւանդ է, այս պատճառով էլ գիւղատեղին Ղըզըլ
խարապա—ոսկի գիւղատեղի է կոչուել: Սա ևս հայկական հին
գիւղ է եղել, որովհետև կայ մի կիսաւեր եկեղեցու գերեզմանա-
տուն, սակայն առանց տապանադրերի:

Գիւղի բնակիչները շիա-թուրքեր են. ընդամենը 25 տուն,
112 ար. 103 իգ. միասին՝ 215 հոգի: Պարապմունքը նոյնն է,
Ունին 269 դ. 1870 թ. ս. վարելահող, 170 դ. խոտատեղի և 614
դ. 760 թ. ս. արօտատեղի:

Սըջանլու կամ Սնմէտալի.—Ջետեղուած է համանուն լեռան
լանջին: Գիւղի հարաւային և հիւսիսային կողմերից հոսում են
մի մի վտակ, որոնք գիւղի ստորոտում միանալով կազմում են
Սըջանլու գետակը: Գիւղում կայ մի աւեր եկեղեցի: Բնակիչները
շիա-քրդեր են: Ընդամենը 47 տուն. 251 ար. 248 իգ. միասին՝
499 հոգի: Պարապում են անասնապահութեամբ և երկրագործու-
թեամբ:

Ново-Баязетъ.

Նոր-Բայազետ քաղաք.

La ville de Novo-
Bayazët.